

Portretno slikarstvo Osijeka u 19. stoljeću

Balen, Branka

Source / Izvornik: **Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2004, 241 - 246**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:641380>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-16**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Portretno slikarstvo XIX. st. u Osijeku

Slikarstvo XIX. st. u Osijeku u znaku je tzv. *Osječkog slikarskog kruga* kojemu smo mi danas nadjenuli ime, odnosno sabrali smo i klasificirali određene umjetnike koji su ostavili najjačeg traga na likovnom planu u gradu. Oni su se u svom djelovanju vremenski nadovezivali, pa otuda i definicija *krug*. Čini ga okosnica od četiri portretista (F. Pfalz¹, J. F. Mücke², F. X. Giffinger³ i G. Moretti), dva pejzažista (H. C. Hötzendorf⁴ i A. Waldinger⁵) te niz, uvjetno rečeno, satelita⁶ (npr. Anton Erben⁷, rođen u Nehanjicu 1839., umro u Osijeku 1908.) koji su se u gradu pojavljivali u prolazu ili se u njemu trajno naselili, oglašavajući i nudeći svoje usluge putem tiska.

Prvi portretist koji se u gradu nastanio⁸ i radio, današnjim rječnikom, kao slobodni umjetnik, jest Franjo Pfalz (? 1811. ili 1813. — Osijek 1863.). Osim bidermajerskih portreta⁹ radio je i sakralno slikarstvo¹⁰ po župnim crkvama đakovačke biskupije. U portretnom opusu, koji je samo fragmentarno došao do nas, ističe se portret *Načelnika Sarvaša*, signiran, ali bez saznanja o godini nastanka te portreti supružnika *Ivana i Magdalene Zanetty*¹¹ iz 1855. Oba spomenuta muška portreta sjajna su bidermajerska ostvarenja slikana vrlo značajki s izraženim karakternim osobinama. Naročito je to vidljivo na portretu *Ivana Zanettya* (sl. 1) s kojega nas promatra ojača osoba zadovoljna izraza lica, odnosno zadovoljna sobom i onim što je postigao u životu — prava inkarnacija tipičnog *biedermanna*. Nekolicina portreta koji prikazuju gradske odličnike¹² slabije su kvalitete, jer je očito da su kopirani s predložaka.¹³ Unatoč stalnoj potrazi za narudžbama i povremeno dobro plaćenim izvedbama, Pfalz je živio u priličnoj neimaštini, što je došlo do izražaja nakon njegove smrti kada Gradski magistrat¹⁴ otpisuje njegov dug prema gradu, jer ga udovica nije bila u mogućnosti namiriti.

Josip Franjo Mücke (Nagyatád 1821. — Pécs 1883.) pak, sasvim je drugačija osoba od Pfalza — puno samosvjesnija i prodornija,¹⁵ koja si je znala stvoriti reputaciju i priskrbiti solidnu zaradu. Konačno, on je jedini iz ove grupe portretista koji je uspio prodrijeti u plemićke krugove i raditi za njih portrete, mrtvu prirodu i dr. Dokaz tomu je i brojnost njegovih sačuvanih radova po galerijama, župama i u privatnom vlasništvu.¹⁶ Kao i ostali slikari ovoga kruga (osim G. Morettija), završio je Likovnu akademiju u Beču.¹⁷ U Hrvatsku je došao 1845. nastanio se u Vukovaru, gdje se i oženio.¹⁸

Punih trideset godina boravio je što u Slavoniji, što u Zagrebu. U Osijeku se zadržao od 1860. — 1865., izradivši niz portreta viđenih građana, kao npr. portrete supružnika *Reisner*¹⁹ nastale oko 1862. godine (sl. 2). Ove ovalne slike vrlo su dobri i zanatski uredni radovi, ali ne vrhunski, kakova je npr. *Grofica Sofija Schönborn-Wiesentheid rođ. grofica Eltz s psićem*²⁰ iz 1858. Mücke je, zapravo, moramo reći, slikar kojemu radovi variraju u kvaliteti ovisno o emocionalnom, a posebice o financijskom udjelu.²¹ No, ne smijemo biti suviše strogi prema ovom slikaru koji se stilski kretao od bidermajera do realizma jer nas je ipak zadužio velikim brojem radova koji predočavaju ljude raznih profila značajne za svoje sredine.²² Osim toga, tu su i brojne slike sakralnih tema te one iz hrvatske povijesti koje sa spomenutim portretima čine dio hrvatske likovne baštine.

Treći slikar koji je netom nakon Mückeova odlaska u Zagreb došao u Osijek je gluhonijemi Franz Xaver Giffinger (1826.-?) kojemu se ne zna ni mjesto rođenja niti smrti. 1866. u lokalnim novinama²³ najavljuje svoj dolazak u Osijek, što sljedeće godine i čini. Ta 1867./68. godina nije jedini Giffingerov boravak u gradu. On se, naime, neprestano kretao po Vojvodini,²⁴ odakle je potekao, i po Slavoniji, u koju je navraćao. U Osijek se vraća 1870., 1876., 1877. i 1878. no uvijek samo kratko i u prolazu, kako bi apsolvirao nekoliko narudžbi. Zbog velike produkcije i stalnih putovanja nije imao vremena posvetiti se dugotrajnom portretiranju te je stoga unaprijed pripremao platna i na njima orise muških i ženskih poprsja u koja je zatim na licu mjesta uslikavao detalje. Dokaz toj tvrdnji su identični položaji portretiranih, što znači da su svi ženski portreti slikani do bokova i lagano pomaknuti od centralne osi udesno ili ulijevo s desnom ili lijevom rukom položenom u predjelu pasa, ispruženih ili lagano savinutih prstiju. Isti je slučaj i s muškim portretima. Manji dio portreta su samo poprsja bez naslikanih ruku. Kod svih muških i većine ženskih portreta vidljivo su naglašene uši (lijevo ili desno), što je vjerojatno refleks njegova hendikepa. Kako je uglavnom slikao srednji sloj građanskog življa, prikazivao ih je vjerojatno prema njihovoj želji, u svečanoj odjeći s manje ili više raskošnim pripadajućim nakitom. Primjer takovog slikarstva je i portret *Terezije Soltković rođ. Hocheisel*²⁵ iz Vukovara (sl. 3), koji je nastao 1877. Ovom produktivnom slikaru, čiji nam je život još uvijek poprilična zagonetka, gubi se svaki trag iza 1878. godine.

Posljednji, odnosno četvrti portretist *Osječkog slikarskog kruga* jest Giovanni Moretti (Split 1843. — SAD?). Riječ je o slikaru školovanom u Italiji, što je vidljivo na portretima koji su sačuvani jer se, naime, njegov način slikanja poprilično razlikuje od ostalih slikara ove grupe. U izričaju je talijanski akademski realist koji sjajno i raskošno gradi svoje likove, zanatski čisto i spretno. Portreti su to bogatih osječkih veletrgovaca Gillming, Blau i Fischer (sl. 4) koji po formatu izlaze iz standarda, a nastali su 1870. i 1871. godine. U Osijek je Moretti došao godinu dana prije prvog portreta, dakle 1869., da bi podučavao na Gradskoj risarskoj školi. Bio je *protégé* biskupa Strossmayera, što mu je i priskrbilo mjesto na spomenutoj školi. No, bio je nezadovoljan i krajolikom i poslom te je vrlo brzo napustio grad i nastanio se u sjevernoj Italiji (Venecija, Milano). Zašto i kako je otišao u Sjedinjene Američke Države te što je tamo radio i kako je skončao, za sada nam je tajna.

Postoji problem u prezentaciji slikara *Osječkog slikarskog kruga* — ti slikari, nažalost, nisu prezentirani unificirano. Sklop je to kataloga, manje i više reprezentativnih monografija te jedne male monografije. Moretti je jedini koji je ostao izvan tog sklopa publikacija i neobrađen.²⁶

U sljedeću skupinu mogu se uvrstiti i portreti koji su nastali rukom za sada nepoznatih slikara. Ponegdje, zapravo u većini slučajeva, poznato je ime portretiranog, npr. portret lijepa *Amalije Blažeković*²⁷ (sl. 5) — osobe tragične životne priče koja je u devetnaestoj godini rodila sina i umrla u Osijeku 19. 9. 1854. godine od posljedica poroda kad je djetetu bilo samo šest mjeseci. Prelijep je to portret, možemo reći gotovo modiljanijevski, krajnje reduciran, a ipak snažan i upečatljiv.

Drugi slučaj su portreti kojima je poznat autor, a nije bilo poznato ime portretiranog, npr. portret *Stjepana Marjanovića* (1802.-1860.)²⁸ svećenika, ilirca, koji je i sam slikao i pisao. Portret je nastao u Osijeku 1830. od ruke osječkog slikara Johanna Servusa, što je vidljivo iz signature koja je, nažalost, nestala restauracijom: Anno aetatis 28 Pinxit Joannes Servus Essekini 1830. Ovaj portret je za sada jedino poznato djelo slikara Servusa. Radeći na izložbi S. Marjanovića došli smo do podatka da se radi o njegovu portretu. Danas se on čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Mnogi portreti Osječana završili su u Zagrebu zbog preseljenja cijelih obitelji tijekom protekla dva stoljeća.

Dolazimo do slikara prijelaznog razdoblja, tj. onih koji su u Osijeku djelovali koncem 19. i početkom 20. stoljeća. To su Demetar Marković²⁹ (Rijeka 1853. — Zagreb 1919.)³⁰ i Anton Aron (Osijek 1858. — Leipzig 1920.).

Marković je došao u Osijek 1879. dekretom Zemaljske vlade u Zagrebu kao namjesni učitelj na Kraljevsku veliku realku koja je osnovana 1870. U gimnaziju je uvedeno crtanje kao predmet, što je rezultiralo odumiranjem poznate *Osječke crtačke škole*.³¹ Rad prof. Markovića, kako se potpisivao na svojim slikama, praćen je u lokalnom, kako njemačkom, tako i hrvatskom tisku s velikom pompom. Doslovno se svaki njegov rad oglašavao, svi njegovi slikarski pothvati, pa i njegovi planovi za budućnost. Sve je to poprimilo pomalo

prenaglašenu dimenziju kad ga je radi portretiranja u njegovu atelijeru³² posjetio ban Teodor Pejačević³³ (sl. 6) s banicom Lilom. Međutim, gledano s pozicije današnjih kriterija kvalitete u likovnoj umjetnosti, možemo ustvrditi da je bio sasvim prosječan slikar hladnog i praznog izraza u okvirima akademskog realizma. Jedina svjetla točka u njegovu do sada poznatom slikarskom opusu je mali *Primorski pejzaž* (jedini u opusu) koji je nastao za njegova usavršavanja u Italiji.³⁴ Ta mala sličica puna je svjetla i atmosfere talijanskog primorja, svježih i svijetlih boja koja mu se ne bi mogla pripisati da se nije potpisao. Ostaje otvoreno pitanje zašto je tako neinventivno i tamno slikao svoje portrete. Danas je Demetar Marković gotovo nepoznat kao slikar, za razliku od Adolfa Waldingera koji je 25 godina bio njegov suvremenik i 1904. umro u krajnjoj bijedi zaboravljen.

Anton Aron³⁵ pak, izvrstan je, ali prilično neistražen slikar. GLUO u svom fundusu posjeduje samo četiri njegove slike, od kojih ističemo *Portret osječke glumice* iz 1879. (sl. 7). Iako se rodio u Osijeku, malo je boravio u njemu. Kako se školovao na minhenskoj akademiji od 1877.-1884., nakon završenog školovanja živio je i djelovao pretežito u Njemačkoj, gdje je i umro. Naš portret glumice nastao je, dakle, još u vrijeme školovanja. Radoslav Putar daje 1961. o njemu ovaj sud: »Na Aronovim radovima jasno se zapažaju elementi školovanja na minhenskoj akademiji: egzakatan crtež modela, smeđi zemljasti tonaliteti boja, rutinersko tretiranje impasta — nametljiva štafaža u kompoziciji.«³⁶

I konačno, dolazimo do grupe sjajnih portreta koji su apsolutno najkvalitetniji segment 19. stoljeća u svom žanru u fundusu GLUO. To su plemićki portreti iz obitelji Pejačević, Hilleprand-Prandau i Normann-Ehrenfels. No, ostaje otvoreno pitanje treba li ih uvrstiti u ciklus osječkog portretnog slikarstva samo zato jer su sastavni dio fundusa osječke Galerije. Djela su to slikara iz matičnih zemalja, odakle su spomenute obitelji bile domicilne, u ovom slučaju Austrije. Spomenute su obitelji, doduše, osim svojih dvoraca po Slavoniji imale i rezidencije u Osijeku, ali i u Beču, gdje su obično provodile zimu. Ipak ćemo, zbog izuzetne kvalitete portreta, spomenuti dva slikara — Karla Rahla (Beč 1812. — Beč 1865.) i Friedricha Amerlinga (Beč 1803. — Beč 1887.). Rahl je 1856. portretirao prekrasnu *groficu Alvinu Pejačević rođ. plemenitu Hilleprand-Prandau*³⁷ u gotovo prirodnoj veličini. Vrijeme je to romantizma, kojega je spomenuti portret sjajan predstavnik. Rađen je virtuozno, s puno mekoće, kao uostalom i ostala Rahllova djela. GLUO posjeduje oko 30-ak Rahllovih portreta zahvaljujući kulturnom profilu i materijalnom statusu plemićkih obitelji Hilleprand-Prandau i Pejačević.

Amerling je zastupljen u našoj čuvaonici s dva prekrasna portreta sestara *Hilleprand-Prandau, Alvine*³⁸ (sl. 8), nastao 1852. i *Marianne*³⁹ (sl. 9), nastao 1851. Naročito je impozantan Alvinin portret, koji se smatra najboljim u našem fundusu. Slika prezentira sve vrline ovoga slikara: ljupkost pogleda, otmjenu ženstvenost i briljantnu tehničku izvedbu.

Ovim sažetim pregledom portretnog slikarstva 19. stoljeća u Osijeku pokušali smo dati predodžbu o živom slikarskom

djelovanju u gradu koji je bio, možemo slobodno reći, odraz zbivanja u centrima, naročito Beču. Premda su se u proteklih stoljećima stilske promjene na ovom području razvijale s retardacijom, početkom školovanja naših slikara na bečkoj Akademiji događanja na likovnom planu su se promijenila i postala su gotovo paralelna sa srednjoeuropskim. Zahvaljujući tomu imamo u našem fundusu u većini slučajeva sjajna slikarska ostvarenja. Konačno, grad i ljudi koji su živjeli u njemu bili su već tako profilirani da su mogli pratiti i konzumirati događanja na likovnom planu koja su im se tada nudila.

Bilješke

- 1
B. Balen, O. Švajcer, Franjo Pfalz, Osijek, 1989., GLUO, mala monografija.
- 2
B. Balen, Josip Franjo Mücke 1821.-1883., Osijek, 2000., HAZU i GLUO, monografija.
- 3
B. Kelemen, Franjo Giffinger, Zagreb, 1972./73., Galerija *Benko Horvat*, katalog.
- 4
O. Švajcer, Hötzendorf, Zagreb, 1982., Društvo pov. umjetnosti i GLUO, monografija.
- 5
O. Švajcer, Waldinger, Osijek, 1982., GLUO, monografija.
- 6
Slikari prolaznici: Sigmund Nachod, Jochann Zuschik i M. Adler. Zatim slikari rođeni u Osijeku koji su napustili grad: Italo Hochetlinger, Gustav Kaltnecker i rođeni Vukovarac Sigmund Landsinger.
- 7
B. Balen, Anton Erben, slikar i kulturni djelatnik, Osijek, 2000., HAZU, Anali, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku.
- 8
Došao u Osijek s ocem 1816.
- 9
Sačuvano je 14 portreta koji se nalaze u GLUO.
- 10
Sačuvano 5 sakralnih kompozicija (pretežito oltarne pale) u Petrijevcima, Babinoj Gredi i u Gundincima 3.
- 11
Magdalena rođ. Bastijančić sestra je Pfalzove supruge Ane.
- 12
1855. Gradsko poglavarstvo Osijeka naručilo je šest portreta dobrotvora osječke Gimnazije.
- 13
Portreti bana Jelačića i bana Šokčevića.
- 14
Budući da je Franjo Pfalz bez da bi kakva imetka ostavio, ovde preminuo, to se blagajna gradska poziva, da dužni zaostatak za god. 860 sa 1f. 61/2 kraj. a. vr. nepoberiv izpiše a gradu u razhod računa stavi. DAO/ HAO — sp. 980.
- 15
Vidi fotografiju u monografiji.
- 16
Za sada su poznata 147 Mückeova rada.
- 17
Protokoll bečke Akademije, tom 7., str. 277.
- 18
Anom Panian, kćerkom *Rentmeistera* na imanju grofova Eltz.
- 19
pl. Mirko (umro u Osijeku 1901.) i supruga mu Marija rođ. Mergethaler (umrla 1917.)
- 20
Jedina osoba koju je Mücke portretirao u više navrata u mlađoj i starijoj dobi.
- 21
I. Kršnjavi, Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba, Hrvatsko kolo, knjiga I, Zagreb, 1905.
- 22
B. Balen, Josip Franjo Mücke — Dvije neobjavljene slike u Muzeju Slavonije Osijek, u: *Osječki zbornik*, 22-23/1997., str. 283.
- 23
Esseker Lokalblatt und Landbote, 1866., 18., 19., i 23. kolovoz.
- 24
Novi Sad i okolica.
- 25
Portret se danas nalazi u čuvaonici GLUO pod inv. br. S-917.
- 26
B. Balen, rad na Morettiju je u tijeku.
- 27
B. Balen, V. Kusik, Tri stoljeća umjetnosti u Galeriji likovnih umjetnosti Osijek, slikarstvo, kiparstvo, crtež, grafika, katalog novog stalnog postava, GLUO, 1998., str. 14.
Amalija Blažeković udala se 15. 10. 1850. za Franza Wagastya.
- 28
B. Balen, Krešimir Pavić, Stepan Marjanović (1802.-1860.), slikarstvo i književni rad, povodom 150. godišnjice Ilirizma, GLUO, 1985.
- 29
B. Balen, Novi prilozi biografiji i opusu Demetra Markovića, u: *Osječki zbornik*, 24.-25./2001., str. 157.
- 30
B. Balen, Dimitrije Marković, mala monografija, GLUO, 1990.
- 31
Zatvorena je 1880. Potkraj su na njoj predavali profesori s gimnazije.
- 32
Nalazio se na drugom katu Realne gimnazije (danas III. gimnazija — matematička).
- 33
Izradio je banovo poprsje 1896. za veliku salu Županije i portret u prirodnoj veličini 1897. za salu Casina, čijeg je udruženja grof bio predsjednik.
- 34
Boravio u Firenzi na Kraljevskoj akademiji risarskih umjetnosti od 1876.-1878. i 1880.-1881.

35

O. Švajcer, Pregled likovne umjetnosti u Osijeku u 19. stoljeću, u: *Osječki zbornik*, 16, str. 262.

36

R. Putar, Slavonija, u: *Slikarstvo XIX. stoljeća u Hrvatskoj*. Katalog, Zagreb, 1961., str. 43.

37

Na portretu je Alvina (1830.-1882.) imala 33. godine; 1850. se udala za grofa Pavla Pejačevića Podgoračkog. Brak je ostao bez djece.

38

Sestre je dao portretirati otac, barun Gustav Hillebrand-Prandau (1897.-1885.). Portret najmlađe sestre Stephanie, udane grofice Mailath, nastao je 1851., no neizvjesno je gdje se nalazi.

39

Marianna (1828.-1891.) je u prvom braku bila udana za grofa Alberta Zichy de Zichyja. Nakon što je u 23. godini obudovjela, udala se 1852. za grofa Konstantina Normanna-Ehrenfelškog kojemu je rodila sedmero djece.

Summary

Branka Balen

Portrait Painting in Osijek in the 19th Century

After the introduction, where we will present the city of Osijek as an important centre in 19th century Croatia and explain its cultural and economical status, we will consider lives and works of artists of the period, especially ones that worked in portrait painting.

The most impressive group of portraitists belonged to the so-called Osijek painting circle. These are: F. Pfalz (1812/13-1863), F. X. Giffinger (1826-?), J. F. Mücke (1821-1883) and G. Moretti (1843-?). Actually, they were the axis that enabled other artists to appear, although less imposing and important, but nevertheless present in the city.

Portrait is an important theme for Osijek in the 19th century, as it reveals a pleiad of respected citizens, as well as those less famous, and their families; they provide us with a picture of the city and its inhabitants at the time.

In any case, our theme will cover a branch of painting that was important not only at the time, but still today offers a picture of Osijek as a vital centre of art in Croatia and Central Europe.

Anton Aron (Toni): Portret osječke glumice, 1879., ulje na platnu, 1190x860 mm.

Autor nepoznat: Amalija Blažeković, prva pol 19. st., ulje na platnu, 595x475 mm.

Demetar Marković: Ban dr. Teodor grof Pejačević, 1902., ulje na platnu, 900x720 mm.

Friedrich Amerling: Alvena pl. Hillebrand-Prandau, 1852., ulje na platnu, 630x540 mm.

Franjo Pfalz: Portret Ivana Zanettyja, 1855., ulje na platnu, 635x530 mm.

Friedrich Amerling: Marianna grofica Zichy, rođ. pl. Hillebrand-Prandau, 1851., ulje na platnu, 630x510 mm.

Josip Franjo Mücke: Mirko pl. Reisner, oko 1862., ulje na platnu, 780x630 mm (oval).

Giovanni Moretti: Ženski portret iz obitelji Fischer, 1871., ulje na platnu, 760x625 mm (oval).

Franz Xaver Giffinger: Terezija Soltković, rođ. Hocheisel, 1877., ulje na platnu, 790x615 mm,